

TEORI, EMPIRI OG KORPUS INNEN FAGSPRÅKS- FORSKNINGEN; EN TEKSTLINGVISTISK INNFALLSVINKEL

Øivin Andersen

Universitetet i Bergen – Institutt for lingvistik og litteraturvitenskap

Abstract

In this lecture the relationship between theory and empirical data are discussed in terms of text linguistics.

The introductory part relates this issue to reductionist and non-reductionist approaches to linguistics and the historical development of genre theory in text linguistics.

In the second part of the lecture the distinction between microlinguistics and macrolinguistics are introduced as a framework for the discussion of sentence, utterance and context. The basic line of demarcation between system and use are discussed in terms of the distinction between theoretical and observational terms. On this general background the relationship between the terms grammaticality and acceptability on the one hand, and coherent and non-coherent texts on the other hand are explicated.

In the third part of the lecture the three basic types of meaning (descriptive, emotive and social) are explained and illustrated by text examples.

The concluding part of the lecture focuses on the distinction between linguistic and communicative competence.

1. Innledning

Forholdet mellom teori, empiri og korpus har vært diskutert lenge og inngående i vårt århundres lingvistiske utvikling. Debatten har vært ført langt ut over lingvistenes rekke. Enhver diskusjon om forholdet mellom disse tre størrelsene vil logisk være nær knyttet til hva som utgjør en disiplins studieobjekt. Det er studieobjektets art som avgjør hvilken form for data, og dermed hvilken form for empirisk forankring den pågående forskningen innen et felt kan tenkes å ha.

Innenfor lingvistikken har vi mange eksempler på denne intime forbindelsen. Allerede mot slutten av forrige århundre brøt junggrammatikerne en århundrelang filologisk tradisjon ved å fokusere på talespråket fremfor skriftsspråket. Dette skiftet i fokusering av studieobjektet hadde revolusjonære og drastiske konsekvenser for det datagrunnlaget som ble ansett for å være relevant: Studiet av talespråket banet veien for etableringen av fonetikken som egen disiplin og dialektologien fikk et datagrunnlag som ga støtet til nye perspektiver, nye teorier og nye sett av metoder.

I vårt eget århundre har den ontologiske debatten om studieobjektets art i hovedsak dreiet seg om to hovedsyn: språk (eller mer korrekt internalisert språk) som en biologisk forankret enhet i menneskets hjerne, som Noam Chomsky (Chomsky 1987, 1995) er hovedeksponent for, versus språk sett på som et sosialpsykologisk fenomen, som den sveitsiske lingvisten F. de Saussure, og senere den amerikanske språkforskeren John Searle (Searle 1969) er hovedeksponent for.

Disse to synene på språk har sammenheng med en mer generell debatt som har opptatt mange vitenskapelige miljøer i vårt århundre: reduksjonisme vs ikke-reduksjonisme (Köppe 1993). Det mest kjente eksempel på reduksjonisme innen vitenskapen er teorigrunnlaget for den logiske positivismen; den såkalte Wienerkretsen på 1920-tallet. Deres forbilde var naturvitenskapene, særlig fysikk og matematikk. Den eneste legitime kilde til pålitelig kunnskap var sansedata. Hovedidealet var å redusere alle vitenskaper, inkludert de humanistiske, til de vitenskapene som lå best tilrette for persepsjonsdata: de fysiske, og i siste instans de fysikalske vitenskapene. Det som adskiller en reduksjonistisk fra en ikke-reduksjonistisk forsker er først og fremst omfanget av og graden av de områder som kan defineres som vitenskapelige, og dermed kan sies å ligge innenfor eller utenfor et fags studieobjekt.

Denne forskjellen er høyst relevant for vårt hovedtema: Den type data som ansees som legitim og relevant i en bestemt faglig sammenheng, for eksempel fagspråkslingvistik, er avhengig av om vi inntar en reduksjonistisk, en ikke-reduksjonistisk holdning, eller om vi har en syntese av begge to. Personlig er jeg tilhenger av synteseløsningen.

Utviklingen av tekstlingvistikken kan sees på som en reaksjon mot det som ble oppfattet som en ufruktbar reduksjonistisk holdning til språk. Den tradisjonelle grammatikken har alltid vært opptatt av språkets mikroenheter: fonologi og morfologi. Dette ser vi tydelig både i den amerikanske og den europeiske strukturalismen i første delen av vårt århundre. Den store sveitsiske lingvisten F. de Saussure gjorde mye for å beskrive språket som en sosial institusjon, et sett av kollektive sosiale normer. Men han arbeidet primært med lyder og ordstruktur. Den transformasjonelle generative grammatikken med Noam Chomsky i spissen rettet opp det med sin sterke fokusering på syntaks som grammatikkens sentrale del. Men: syntaksen ble studert som en nærmest matematisk veldefinert formstørrelse. Studiet av språklig innhold var noe man bare tydde til i nødsfall.

Både Saussures og Chomskys språksyn er reduksjonistiske på hver sin måte, fordi de skjærer vekk vitale sider av naturlig språk: Saussure reduserte helt bort fra syntaksen som en del av språkssystemet, mens Chomsky abstraherte bort fra alle språklige variasjoner som skyldes språkbrukernes identitet og bakgrunn og de typer situasjoner som naturlig språkbruk utfolder seg i. For tekstlingvistikken vil slike former for reduksjonisme være umulig.

For å anskueliggjøre dette er det nødvendig å kikke litt mer på faghistorien. Et viktig tematisk bindeledd mellom litteraturteori og tekstlingvistikk er genreteori. Litteraturteoretikeren Tvetan Todorov (1987) har drøftet det litterære genrebegrepet, og konkludert med at begrepet ikke er empirisk, dvs ikke baserer seg på observasjoner, det er spekulativt. De russiske formalistene ville prøve å gjøre genrebegrepet empirisk. De satte det litterære genrebegrepet på dagsorden ved å ta utgangspunkt i den fremvoksende funksjonelle stilistikken i den strukturalistiske lingvistikken.

Lingvisten Roman Jakobson ble sentral her. Studiet av observerbare grenser mellom litterært og ikke-litterært språk ble særlig konsentrert rundt studiet av poetisk språk. Hva er poetisk språk, og hva er ikke-poetisk språk?

Man fant ikke frem til noen lingvistisk poetikk, men studiet av skillet mellom poetisk og ikke-poetisk språk førte til skiller mellom muntlig konversasjon og prosaisk språk, og man fant flere skiller mellom typer av prosa og vers. Dette ga støtet til en økende subkategorisering, og resultatet ble en oppdeling i stadig

flere "funksjonsspråk". Grunntanken var at formelle språklige trekk kunne forklares ut fra den spesifikke kommunikative funksjon som teksten hadde.

Pragmaturistene så det som sin oppgave å føre tradisjonen fra de russiske formalistene videre, særlig den funksjonelle stilistikken.

Det var særlig to ting som sto sentralt her:

1. Kopling mellom funksjonelle språk og sosiologiske forhold.
2. Påvisning av synet på språk som en statisk og abstrakt størrelse (slik den tradisjonelle grammatikken er eksponent for) er for snevert, dvs for reduksjonistisk.

2. Mikro- vs makrolingvistik

Konsekvensen er at vi må utvide det tradisjonelle grammatikksynet på språk. Lingvisten John Lyons (Lyons 1977:590ff) kaller det tradisjonelle grammatiske synet for **mikrolingvistisk**, og skiller det fra et **makrolingvistisk** syn.

I mikrolingvistikken analyseres de systematiske egenskapene ved ord, fraser og setninger, og deres innhold, deres semantikk. Disse egenskapene sees i isolasjon, dvs uten kontekst. Den største analyseenheten i mikrolingvistikken er **setningen**. Den typiske tradisjonelle grammatikken er mikrolingvistisk orientert. Det gjelder også mer moderne generativ syntaks, enten det dreier seg om GB-orienterte teorier, LFG-teori eller Head-Driven-Phrase-Structure Grammar.

I makrolingvistikken, derimot, studeres de egenskapene som varierer fra situasjon til situasjon og fra språkbruker til språkbruker. Man studerer enheter som er større enn setningen; dvs. tekststrukturer og diskurser.

Dette leder oss mot et skille mellom **setning** og **ytring**. Dette skillet er grunnleggende i tekstlingvistisk sammenheng, men for å få det på plass må vi

foreta et annet grunnleggende skille først: skillet mellom teoretiske og observasjonelle termer¹⁾.

Hva kan sies å være observerbart direkte ved språk? Spørsmålet inviterer til en debatt om visse persepsjonspsykologiske problemer, men dem kan vi velge å se bort fra i denne sammenhengen. ²⁾ Uten å bli særlig kontroversiell kan man påstå at det man kan observere er språkbrukernes atferd, dvs det faktum at de produserer språklyder. Det er en grunnleggende empirisk tanke (som er arvet fra positivismens tid) at det som kan observeres, også kan beskrives med observasjonelle termer. En observasjonell term er en term som refererer til ytre, fysisk observerbare ting og fenomener, dvs til sansedata. En teoretisk term er en term som er resultat av en fortolkning av disse observasjonene ut fra en teori om språk.

Termer som **subjekt, verbal, direkte objekt, kasus, genus og modus** er helt klart ikke-observasjonelle. Det gir ingen mening i å spørre: Hvor er det grammatiske subjekt? Er det noen som har sett det i det siste? En definisjon av det grammatiske subjekt vil da også variere avhengig av hvilken teori man ser termen på bakgrunn av.

Men hva så med **foner og ordformer**? Mange ville nok si at disse termene er observasjonelle, fordi en fon og en ordform er en konkret størrelse i en konkret sammenheng, mens termer som fonem og leksem er abstrakte begreper som må defineres ut fra en teori om fonologi og en teori om leksikon.³⁾

1) Skillet mellom teoretiske og observasjonelle termer i lingvistikken er beslektet med C. Geertz' skille mellom erfaringsnære og erfaringsfjerne begreper i antropologien (Geertz 1983:57f).

2) Det sentrale her er at vi kan tillate oss å betrakte visse aspekter ved observerte fenomener som uproblematisk bakgrunnskunnskap hvis den kan sies å inngå i en metafysisk observasjonsteori som ansees som uproblematisk og ikke utfordres, jf Dyvik (under utgivelse).

3) Det primære skillet er snarere et skille mellom teoretiske og preteoretiske termer (jf Lyons 1977: 27ff). En observasjonell term kan være teoretisk eller preteoretisk. Skillet mellom teoretiske og observasjonelle termer må derfor ikke tolkes aprioristisk. Termer er ikke per definisjon enten teoretiske eller observasjonelle slik at man får et disjunkt forhold mellom de to klassene. Det er opp til forskeren selv å avgjøre om han/hun ønsker å behandle en term som teoretisk eller som preteoretisk ut fra hva som er fruktbart i hvert enkelt tilfelle. Det er altså et spørsmål om termbruk. Hovedpoenget er at man har et bevisst forhold distinksjonen.

<i>teoretiske termer-</i>	<i>fonem</i>	<i>leksem</i>
observasjonelle termer	fon	ordform

Figur 1. Eksempel på et mulig forhold mellom teoretiske og observasjonelle termer i lingvistikken.

La oss så anvende det terminologiske skillet mellom teoretiske og observasjonelle termer på termparet *setning* og *ytring*. En *ytring* referer til noe fysisk observerbart. Vi kan registrere den, og bruke den som data. Den amerikanske lingvisten Zellig Harris' definisjon av *ytring* er klart observasjonell: "An utterance is a stretch of talk, by one person, before and after which there is silence on the part of that person" (Harris 1951:14).

Hva så med termen *setning*? Termen *setning* er en ikke-observerbar term. Den er et resultat av en *generalisering*, en *abstraksjon*. Termen *setning* behandles som regel som en teoretisk term og er forankret i et sett av teorier om et språks grammatikk, nærmere bestemt syntaksen. Enhver syntaksteori vil ha termen *setning* som en av sine grunnleggende teoretiske termer. Den er også en mikrolingvistisk term. Termen *setning*, sett på som en teoretisk term, kan defineres som en *generalisering over et infinitt antall ytringer*. Man sier at *ytringer* av samme *setning* er eksemplarer (eng. token) av samme type (eng. type).

På denne bakgrunn kan vi snakke om *ytringer* av *setninger*. *Setninger* som er definert på denne måten kaller Lyons *systemsetninger*. *Ytringer* av samme *systemsetning* har visse felles *kontekstuavhengige* trekk: De har en bestemt grammatisk struktur, for eksempel *subjekt* og *verbal* og de består av visse ord og fraser, for eksempel *pronomen*, *nominalfrase* og *verbalfrase*.

Antallet forskjellige kontekster en *setning* kan tenkes å ytres i, er derimot uendelig, som 1-3 illustrerer⁴⁾:

1. Han kommèr.

⁴⁾ Strekene over ordene i eksempel 1, 2 og 3 angir intonasjonskurvene. Intonasjonskurvene gir viktig informasjon om den kontekstavhengige fortolkningen av *ytringer*.

En mulig situasjon for 1. er for eksempel en person som kommer for sent til et viktig møte. Ytreren av 1. konstaterer at vedkommende er på vei opp trappen.

2. Han kommer.

En mulig situasjon for 2. er for eksempel et lite barn som har kommet bort fra sin far. Ytreren av 2. trøster og forsikrer barnet.

3. Han kommer.

En mulig situasjon for 3. er for eksempel at to venner skal reise på ferie til syden. Venn nr 3 har ikke avgjort om han skal være med, og venn nr 1 spør venn nr 2 med referanse til venn nr 3, og ytrer 3.

Hovedpoenget med disse tre eksemplene er å vise at en og samme systemsetning kan brukes til å utføre forskjellige talehandlinger. Det er talehandlingene, ytringene vi observerer, ikke systemsetningen direkte. For å kunne tolke ytringene i overensstemmelse med avsenders intensjon, er vi nødt til å trekke på **konteksten**. Vi kan tenke oss et uendelig antall situasjoner som kan virke inn på tolkningen av én og samme systemsetning. Det er kun vår egen forestillingsevne som setter grenser.

Ut fra dette ser det ut til at vi kan operere med et systemsetningsplan og et ytringsplan i tekster. Hvis vi ser på det semantiske, kan vi skille mellom den delen av ords betydning som tilhører systemsetningsplanet (som går på tvers av, og er uavhengig av, situasjoner), og den del av ords betydning som tilhører ytringsplanet (det som varierer fra situasjon til situasjon).

La oss ta pronomenet **han** som eksempel: Hvilke aspekter av pronomenet **han's** denotasjon ligger på systemsetningsplanet og hvilke ligger på ytringsplanet? La oss sette opp en oversikt over disse to aspekttypene:

systemsetningsbetydning

1. (primært) person
2. entall
3. omtalte
4. biologisk hankjønn

ytringsbetydning

- Referanse til person a, b, c,...
- avhengig av situasjon

Uansett hvilken kontekst vi setter ytringer med pronomenet *han* inn i, vil det alltid referere til en person (i foreleserens dialekt av norsk i alle fall); det vil alltid referere til én entitet; det vil alltid referere til den omtalte, og alltid til en entitet som er biologisk hankjønn (igjen i foreleserens dialekt av norsk). For å kunne indentifisere personen som *han* refererer til trenger vi imidlertid opplysninger om den aktuelle konteksten som ytringen inngår i.

Ut fra dette kan vi sette et tentativt skille mellom betydning og tolkning: Betydning kan settes lik setningsmening, dvs den kollektive mening, altså det som er konstant på tvers av situasjoner, mens ytringsbetydning har med tolkningsaspektet å gjøre, dvs den del av meningen som fremkommer fra konsituasjonen, dvs fra alt som er sagt/skrevet i det forutgående pluss en forståelse av selve situasjonen. En mer inngående diskusjon drøftes i Grice, hvor han skiller mellom *sentence meaning* og *utterer's meaning* (Grice 1991)⁵.

Tolkningen av ytringer er da et samspill mellom kontekstuavhengige og kontekstsensitive faktorer ved ytringer. Talers mening er en presisering av setningsmeningen. Den er parasittisk på setningsmeningen, fordi den forutsetter den og kan avledes fra den. Tekstsetninger kan sies å være det skriftlige analoge til ytringer: De opptrer i bestemte kontekster som beskriver bestemte situasjoner. De er konkrete manifestasjoner av abstrakte, ikke-observerbare systemsetninger. Det er med andre ord tale om et samspill mellom *system* og *bruk*. Vi kan også si at i tekster er systemsetninger (typer) generaliseringer over tekstsetninger (eksemplarer).

Dette leder oss i retning av en ny distinksjon: *Grammatikalitet* vs *akseptabilitet*. Dette skillet har vært diskutert av flere forskere. Spørsmålet berøres i Beaugrande, R. & Dressler, W. (1981:130ff). Beaugrande foreslår blant annet å se på skillet som en variant av skillet mellom virtuelle systemer og aktualiseringsprosedyrer. Han synes altså å legge en mer psykolingvistisk vinkling på dette.

⁵) Forholdet mellom betydning og tolkning er selvsagt mer komplisert enn vi gir inntrykk av her. Inngående diskusjoner rundt problematikken fins blant annet hos Heideggers og Gadammers hermeneutikk.

For min egen del ser jeg slik på forholdet:

Systemsetninger kan deles i grammatiske og ugrammatiske, mens ytringer kan deles i akseptable og uakseptable. Akseptabilitet er en observasjonell term, fordi vi kan spørre hverandre: Er denne setningen akseptabel? Uakseptable setninger kan være grammatiske, jf følgende eksempler:

4. Små grå mus spiser store elefanter til aftens.

5. * Små grå spiser mus store elefanter til aftens.

4. er uakseptabel, men grammatisk.

5. er både uakseptabel og ugrammatisk.

Grammatikalitet er en teoretisk term. Hvilke setninger som registreres som grammatiske eller ikke, er en funksjon av den grammatikken vi tar utgangspunkt i. En setning som grammatikk a registrerer som grammatisk kan registreres som ugrammatisk i grammatikk b. Man kan altså spørre en språkbruker om en ytring er akseptabel, men ikke uten videre om en setning er grammatisk. Mens grammatikken studerer systemsetningers egenskaper, studerer tekstlingvistikken teksters egenskaper.

Tekster kan deles i to hovedgrupper: **koherente** og **ikke-koherente** tekster. Hva skiller mellom disse to gruppene?

Koherente tekster kan forstås og tolkes, i motsetning til ikke-koherente tekster. Koherensbegrepet er et av kjernebegrepene innen tekstlingvistikken, og det har mange aspekter. En måte å identifisere koherens i tekster på er å analysere referansestrukturene av referanseuttrykk i tekster. En annen måte å konstatere koherens på er å se på teksters resymébarhet, som van Dijk gjør i sin makrostrukturteori (van Dijk 1980).

Vårt hovedpoeng her er at termen koherens er en teoretisk term i tekstlingvistikken (dvs i makrolingvistikken), slik termen grammatikalitet er en teoretisk term i grammatikken (dvs i mikrolingvistikken):

nivå:	mikrolingvistikk	makrolingvistikk
<i>teoretiske termer:</i>	<i>setning</i>	<i>tekst</i>
<i>observasjonelle termer:</i>	<i>ytring</i>	<i>diskurs</i>
<i>mål, teoretiske termer :</i>	<i>grammatikalitet</i>	<i>koherens</i>

Figur 2. Forholdet mellom makro- og mikrolingvistiske termer i tekstlingvistikken.

Som vi ser av figur 2 er termene *setning* og *ytring* mikrolingvistiske termer, mens termene *tekst* og *diskurs* er makrolingvistiske termer. Studiet av koherens i tekster blir da et makrolingvistisk studium.

Skillet mellom systemsetning og ytring setter oss i stand til å skille skarpt mellom de formelle og pragmatiske sidene ved setninger. Talehandlingsaspektet ved setninger hører da hjemme på ytringsplanet, mens grammatiske aspekter som setningstype hører hjemme på systemsetningsplanet.

La oss ta et eksempel:

teoretiske termer	observasjonelle termer
systemsetning:	ytring:
deklarativ	utsagn/påstand
interrogativ	spørsmål
imperativ	kommando, instruks, påbud
grammatisk form	pragmatisk/tekstlingvistisk funksjon
språkssystem	språkbruk

Figur 3.

På dette punkt er det en klar sammenheng mellom språkssystem og språkbruk. Vi kan snakke om en setnings karakteristiske funksjon: En deklarativ systemsetning brukes typisk for å foreta et utsagn, særlig påstander:

6. Han kommer.

En interrogativ systemsetning brukes typisk til å stille spørsmål:

7. Kommer han?

En imperativsetning brukes typisk til å utføre kommandoer eller instruksjoner:

8. Kom!

I disse eksemplene er det overensstemmelse mellom system og bruk. Men i mange tilfeller ser vi at det er uoverensstemmelse mellom system og bruk:

9. Han kommer?

9. er grammatisk en affirmativ systemsetning, men ytringen fungerer uten tvil som et spørsmål.

10. Jeg fryser.

Setning 10 er igjen en affirmativ setning på systemsetningsnivå, men vil i mange situasjoner kunne tolkes som en oppfordring til noen om å lukke et vindu, sette på en ovn, eller gi vedkommende en genser. Ytringen fungerer da pragmatisk som en oppfordring.

Dialogen i 11 er interessant i dette perspektivet:

11. Far: Hvor mange ganger har jeg bedt deg skru ned radioen?

Sønn: fire.

Hva skjer her? Farens ytring har form av en interrogativ systemsetning, men må åpenbart ut fra kontekst og situasjon tolkes som en kommando.⁶⁾ Sønnens responsytring må tolkes dithen at han utnytter motsetningen mellom systemsetningens signaler (interrogativitet, som leder tolkningen i retning av

⁶⁾ Det er høyst sannsynlig at prosodiske trekk som intonasjonsmønster og tilstedeværelsen av enfatisk trykk i farens ytring vil forsterke grunnlaget for en slik tolkning.

spørsmål) og ytringens signaler (de prosodiske signalene, som leder tolkningen i retning av kommando) for å oppnå en spesiell pragmatisk effekt (erting).

Konklusjon: Det er altså ingen en-til-en korrespondanse mellom affirmativitet, interrogativitet og imperativitet på den ene siden (system), og påstander, spørsmål og kommandoer på den andre siden (bruk). Det er nettopp gjennom å manipulere med disse to nivåene at språkbrukeren kan oppnå spesielle effekter.

De komplekse forholdene mellom disse to nivåene er det en oppgave for pragmatisk orientert tekstlingvistisk forskning å gjøre rede for. Det er også en oppgave for fagspråklig tekstlingvistikk å inkorporere disse forholdene i teksttypologisk baserte genreanalyser, hvor særtrekk ved ulike teksttyper i ulike disipliner skal kartlegges og forklares. Det ville for eksempel virke påfallende med utstrakt bruk av imperativer i en fremstilling av en teori innen teoretisk fysikk, med mindre regelmessigheter fremstilles som instruksjoner ment for datamaskinell implementering.

3. Innholdstyper i tekster

I moderne lingvistikk er det vanlig å skille mellom tre hovedtyper av innhold:

1. Deskriptivt (kognitivt, intensjonalt, denotativt, informativt) innhold
2. Emotivt (affektivt, konnotativt) innhold
3. Sosialt innhold

Det deskriptive innhold er det vi kaller det sannhetsbetingede innhold i tekster: Det kan være sant eller usant.

Et emotivt innhold har med ords evne til å produsere en følelsesmessig effekt hos mottakeren/lytteren, for eksempel skillet i norsk mellom *hund* og *bikkje*. Ulik emotiv ladning foreligger i ord med tilnærmet samme deskriptive innhold: jf *tilbakestående* vs *sinke* vs *idiot*.

En viktig del av det emotive innholdet kalles *ekspressivt* innhold, dvs det aspektet av betydning som varierer avhengig av talerens holdninger til sitt

utsagn. Det gir ofte utslag i prosodiske forhold, som for eksempel trykkplassering og intonasjonsmønstre.

Det sosiale innholdet referer til det aspektet av betydning som har til hensikt å etablere og opprettholde sosiale relasjoner. Normalt vil ikke sosialt innhold overføre ny informasjon fra avsender til mottaker. Ny informasjon overføres primært via deskriptivt innhold.

I tekster viser det seg at disse tre typene innhold er vevd sammen i en komplisert struktur. Jeg hadde tenkt at vi skulle se nærmere på dette gjennom et enkelt teksteksempel.

Jeg har valgt en engelsk tekst, fordi en norsk tekst kan inneholde "falske venner" som kan ødelegge viktige poenger som vi prøver å få frem. Videre har jeg valgt en allmennspråklig tekst for at de viktige poengene lettere skal kunne komme frem. Teksteksemplene er hentet fra J. Hurford & B. Heasley (9. utgave 1990).

Tekst 1:

Les følgende samtale mellom to mennesker (A og B) på en bussholdeplass. Hver linje er nummerert slik at man lett kan referere til dem.

- 1 A: "Nice day"
- 2 B: "Yes, a bit warmer than yesterday, isn't it?"
- 3 A: "That's right - one day fine, the next cooler."
- 4 B: "I expect it might get cooler again tomorrow."
- 5 A: "Maybe - you never know what to expect, do you?"
- 6 B: "No. Have you been away on holiday?"
- 7 A: "Yes, we went to Spain."
- 8 B: "Did you? We're going to France next month."
- 9 A: "Oh. Are you? That'll be nice for the family. Do they speak French?"
- 10 B: "Sheila's quite good at it, and we're hoping Martin will improve"
- 11 A: "I expect he will. I do hope you have a good time."
- 12 B: "Thank you. By the way, has the 42 bus gone by yet? It seems to be late."
- 13 A: "No. I have been here since eight o'clock and I haven't seen it."
- 14 B: "Good. I don't want to be late for work. What time is it now?"
- 15 A: "Twenty five past eight."

Sekvens 1-5 i tekst 1 er et eksempel på sosial betydning. Ingen ny informasjon overføres.

Et relevant spørsmål kunne være hva dette har med temaet "vær" å gjøre. Med andre ord: Kan språkbruk med sosialt innhold tenkes å være obligatorisk bundet til spesielle temaer som vær og vind? Svaret må etter mitt skjønn bli nei. La oss gå til det fagområdet hvor temaet "vær" inntar en forventet sentral informativ plass, nemlig meteorologien. Hvis meteorologen snakker om været er det som regel ikke for å være sosial, men for å spre informasjon. Likevel kan man tenke seg en situasjon hvor to meteorologer snakker om været for å være sosial, men sannsynligheten for at en slik situasjon skal forekomme er forholdsvis liten. Likevel, det synes altså klart at fordelingen av informativt og sosialt innhold ikke kan identifiseres med basis i språksystemets konvensjonsbaserte innhold. Det språksystemstyrte innholdet virker tvingende på språkbrukeren, dvs han/hun har intet reelt valg. Derimot kan det knyttes til et genrebegrep hvor man har ulike forventninger til fordelingen av disse tre typene innhold. Forventninger til bruk av genre er også en type konvensjonelt innhold, men er ikke tvingende for språkbrukeren på samme måte som bruken av ord automatisk er bærere av nødvendige semantiske trekk som ikke uten videre kan kanselleres. Som Todorov påpeker ligger genrene eksistensberettigelse nettopp i at de bevisst kan brytes. De fremtrer i samspillet mellom konvensjonelle forventninger og forfatterens stilistiske valg. På den bakgrunn vil et lingvistisk genrestudium falle inn under pragmatikken og tekstlingvistikken.

La oss se litt videre på tekst 1. Både i linje 6 og i linje 8 bruker B interrogativsetninger ("Have you been away on holiday?" og "Did you?"). Kun i første tilfelle brukes interrogativsetningen i sin typiske funksjon, å stille spørsmål for å få ny informasjon. Ja/nei-spørsmålet i linje 8 kan umulig ha denne funksjonen, da svaret på spørsmålet ble gitt i linje 7. I linje 6 har vi overensstemmelse mellom lingvistisk form, dvs type systemsetning, og pragmatisk funksjon, dvs språkhandling. I linje 8 foreligger det en forskjell mellom lingvistisk form (interrogativ "Did you?") og pragmatisk funksjon: Å uttrykke interesse, kanskje overraskelse, jf høyt stemmeregister, stigende intonasjon, typisk både for spørsmål og interesse. Dette viser også at det å identifisere hvilken språkhandling en systemsetning i en av de grunnleggende setningsformene (affirmativ, interrogativ og imperativ) utfører, ofte er en vanskelig oppgave. Det skyldes at det ikke er noen klare overganger mellom ulike språkhandlinger: Det å vise interesse er en integrerende del av det å stille et spørsmål. Hvis ikke interessen er til stede kan man betvile at det overhodet

er snakk om et spørsmål. Vi trenger altså å eksplisere hva det vil si å utføre språkhandlingen "det å stille et spørsmål".

Det deskriptive innhold i tekster, særlig i fagtekster, er typisk motivert ut fra et behov for overføring av informasjon fra avsender til mottaker(e). I slike tekster vil som regel sosialt innhold (i den grad den fins i fagtekster) være klart skilt fra deskriptivt innhold. I vanlige, allmennspråklige samtaler av den type som tekst 1 overfor illustrerer er de to typene innhold ofte innvevd i hverandre. I tekstens linje 8 informerer B A om at hans familie skal reise på ferie til Frankrike. Det er ingenting i teksten som kan støtte en tolkning som går ut på at A har behov for denne informasjonen. Innholdet i B's utsagn "We're going to France next month" er klart deskriptivt, men det er likevel liten tvil om at B ønsker å holde samtalen i gang mens de venter på bussen. 9's respons "That'll be nice for the family" kan analyseres på tilsvarende måte. I sistnevnte tilfelle foreligger det en sammenveving av alle de tre typene innhold. 9's respons er også klart ekspressiv.

Det synes altså klart at både deskriptivt, sosialt og emotivt innhold er innvevd i hverandre. I allmennspråklige sammenhenger er dette ganske vanlig, men det er selvsagt ingen nødvendighet. Hvis vi ser nærmere på B's bruk av interrogativer i linje 12 ("...has the 42 bus gone by yet?", og i linje 14 ("What time is it now?"), synes det klart at disse interrogativene er genuine, prototypiske spørsmål, og at behovet for informasjon er klart. Her forsvinner det emotive og sosiale innholdet og det deskriptive dominerer totalt. Det er som sagt rimelig å anta at distribusjonen av de tre grunntypene innhold vanligvis er klarere skilt i fagtekster enn i allmenntekster. På hvilken måte dette er tilfelle, er det en viktig oppgave for fagtekstlingvistikken å finne ut mer om.

Av denne korte diskusjonen kan man i alle fall trekke to grunnleggende konklusjoner:

1. Alt i samtalen har mening. Men teksten viser at vi må skille mellom "meningsfylthet" og informativitet. Informativitet er en av Beaugrande og Dresslers sju standarder for tekstualitet. Informativitet har å gjøre med distribusjonen av gitt og ny informasjon i tekster, og om informasjonen er forventet eller overraskende. Fagtekster er tradisjonelt fremstilt slik at det

relative innslaget av deskriptivt innhold er høyere enn i allmennspråklige tekster, som den foreliggende.

2. Deskriptivt, ekspressivt og sosialt innhold er innvevd i hverandre med vekslende tyngdepunkter i teksten. Seksjon 1-5 i bussamtalen er nesten utelukkende preget av sosialt innhold. Dette er jo typisk for innledende faser av samtaler. Seksjon 6-12 har mer deskriptivt innhold, men fremdeles finner vi innslag av sosialt innhold, og ekspressivt (for eks linje 9 "Oh. Are you?")

For å tydeliggjøre forholdet mellom systemsetning og ytring er det nødvendig å trekke inn en tekst til. La oss studere følgende anstrengte samtale mellom mann og kone:

Tekst 2:

Husband: "When I go away next week, I'm taking the car."
 Wife: "Oh. Are you? I need the car here to take the kids to school."
 Husband: "I'm sorry, but I must have it. You'll have to send them on the bus."
 Wife: "That'll be nice for the family. Up at the crack of dawn, (ironically) and not home till mid-evening! Sometimes you're very inconsiderate."
 Husband: "Nice day."

Den oppmerksomme leser vil sikkert kunne konstatere at tekst 2 inneholder tre ytringer som også ble brukt i tekst 1. I tekst 1 finner vi dem på følgende steder: Are you? (linje 9), That'll be nice for the family (linje 9) og Nice day (linje 1). Hvis vi anvender vårt skille mellom setning og ytring her kan vi si at de to ytringene are you i bussamtalen og i mann-kone samtalen er eksemplarer av samme systemsetning, men satt inn i ulike ytringskontekster. Tilsvarende gjelder for de to andre. Eksemplene viser klart at det må være faktorer i konteksten som styrer vår fortolkning av systemsetningenes språkhandlingsfunksjon. Ingen av de to eksemplarene av den interrogative systemsetningen "are you" i de to tekstene ovenfor er typiske eksponenter for språkhandlingen "spørsmål". Det kan vi se av det faktum at i begge tilfellene er det logisk forventede svaret på "spørsmålet" angitt i den umiddelbart forutgående replikk (verdien "sann" av B's utsagn "We're going to France next month" i linje 8 i tekst 1, og verdien "sann" i ektemannens utsagn "I'm taking the car" i første linje av tekst 2). Konens ytring i tekst 2 synes likevel å være mer spørsmålsaktig enn A's i tekst 1, fordi "are you" i tekst 1 uttrykker genuin

overraskelse, dvs "er det virkelig sant?" A's ytring i tekst 1 kan nok også tolkes som en overraskelse, men dette elementet er mye svakere her enn i tekst 2. I sistnevnte kontekst er funksjonen snarere å vise interesse for å være høflig og for å holde samtalen i gang.

De to eksemplarene av systemsetningen "That'll be nice for the family" viser virkelig hvor forskjellige ytringer av samme setning kan være. A's utsagn i linje 9 i tekst 1 synes å ligge nær opp til et typisk utsagn, mens konens tilsvarende ytring i tekst 2 klart har en helt annen fortolkning og dermed funksjon. Vi beveger oss her inn på et av pragmatikkens vanskelige områder: ironien. I denne sammenhengen skal vi ikke gi oss inn på noen beskrivelse av den, men nøye oss med å konstatere at vi har å gjøre med både sosialt og emotivt innhold med en fientlig overtone.

De to eksemplarene av "Nice day" fungerer også svært forskjellig i de to tekstene. I konversasjonsanalyse ville vi kunne kalle uttrykket for en typisk dialogåpner, dvs et formulær som brukes for å åpne samtaler. Dette er klart den funksjon uttrykket har i tekst 1 (linje 1). I tekst 2 ser vi at det samme uttrykket brukes for å avslutte en ubehagelig samtale snarest. Igjen synes ironien å spille inn.

Hva viser så disse eksemplene?

Det skillet vi har trukket mellom setning og ytring korresponderer innholdsmessig med Searles skille mellom *sentence meaning* og *speaker meaning* (Searle 1969): Samme setning kan brukes av ulike språkbrukere ved forskjellige anledninger for å bety forskjellige ting (*speaker meaning*). Når en person har mestret de stabile/kontekstuavhengige aspektene av betydningen av setninger i språkssystemet, så kan han eller hun utlede de ulike konversasjonelle og sosiale funksjonene disse betydningene har i ytringer (For ordens skyld: dette innebærer ikke noen påstand om at mennesket lærer språkssystemet før språkbruken).

Ofte kan avstanden mellom "sentence meaning" og "speaker meaning" være stor:

12. Denne kufferten tar snart livet av meg.

Hvis man tar den leksikalske betydningen av de ulike ordene i systemsetningen og legger dem sammen, får man en systemsetnings-betydning som avviker sterkt fra den rimelige tolkningen av setningen. Setningen er uten tvil akseptabel, men mange grammatikere ville registrert den som semantisk ikke-velformet, fordi den bryter verbets seleksjonsregler: verbet "å ta livet av" krever et animat subjekt, dvs et subjekt som refererer til et levende vesen. Det grammatiske subjektet "denne kufferten" er klart inanimat.

Her er det svært stor forskjell mellom "sentence meaning" og "speaker meaning". Det vil si at det er et stort gap mellom betydning og tolkning.

Et sentralt spørsmål for både generell tekstlingvistik og pragmatikk er da: Hvordan kan vi gjøre rede for denne forskjellen i betydning? Hvordan kan vi vise at de to betydningstypene må være forskjellige?

Viktigst: Hvordan kan vi forklare at folk likevel kan kommunisere ved hjelp av slike ytringer? Hvilken kunnskap ligger til grunn?

4. Tekst og kompetanse

Vi har påvist at en person som leser en tekst må ha kunnskap både om språksystemet (grammatikken) og om de pragmatiske betingelsene som omgir teksten.

Den kunnskap som relaterer seg til språksystemet er inngående beskrevet av den amerikanske språkforskeren N. Chomsky, og går under betegnelsen **linguistic competence** : "Linguistic Theory is concerned primarily with the ideal speaker-listener in a completely homogenous speech community, who knows its language (i.e. the language of the community) perfectly and is unaffected by such grammatically irrelevant conditions such as memory limitations, distractions, shifts of attention and interest, and errors (random or characteristic) in applying his knowledge of the language (i.e. the language system) in actual performance". (Chomsky 1965:3). Chomsky refererer her til en person som ikke eksisterer. Det er et idealbilde som han skisserer for å kunne bruke som beskrivelsesramme. Gjennom denne idealtypen kan han også

abstrahere vekk fra de aspekter ved språk som han anser for å være irrelevante. Altså en reduksjonisme.

Det andre kompetansebegrepet studeres ofte under betegnelsen **kommunikativ kompetanse** (Hymes 1971). Den søker å definere en persons kunnskap om, og evne til, å anvende de semotiske systemene som er tilgjengelige for ham/henne i et språksamfunn.

Studiet av menneskets lingvistiske kompetanse faller inn under mikrolingvistikk, mens studiet av menneskets kommunikative kompetanse faller inn under makrolingvistisk stilistikk. En viktig del av den kommunikative kompetansen er språkbrukerens evne til å kontekstualisere systemsetninger, dvs å kunne anvende språkets leksikon og grammatikk på en slik måte at det resulterer i både grammatisk velformede setninger, og pragmatisk vellykkede ytringer i kontekst.

Konklusjon:

Jeg håper at denne gjennomgangen har vist at både mikro- og makrolingvistiske innfallsvinkler til tekstlingvistisk fagspråkforskning er legitime og nødvendige. En ensidig mikrolingvistisk vinkling er for reduksjonistisk, og må suppleres med makrolingvistiske/pragmatiske aspekter.

Likevel er reduksjonistiske strategier nødvendige. Begrepet "språk", inkludert fagspråk, er et så komplisert og mangefacettert begrep at det ikke er mulig å studere alle sidene av objektet samtidig. Man er uansett nødt til å abstrahere vekk vise sider ved objektet for bedre å kunne fokusere på andre sider. Reduksjon er altså ikke bare tillatt; det er også nødvendig. Men: Man må vite hva man skjærer vekk/abstraherer bort fra, og man må vite hva man dermed avskjærer seg fra å kunne si noe om.

Referanser

- Beaugrande, R. & Dressler, W. (1981). *Introduction to Text Linguistics*. Longman, London.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. The M.I.T PRESS, Cambridge, Mass.
- Chomsky, N. (1986). *Knowledge of Grammar. Its Nature, Origin and Use*. Praeger, New York.
- Chomsky, N. (1995). *Language and Nature. I: Word 1*.
- van Dijk, T.A. (1980). *Macrostructures. An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction and Cognition*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Hillsdale, New Jersey.
- Dyvik, H. (under utgivelse): *Fra teori til data-eller omvendt? i: Nordica Bergensia*. Nordisk institutt. Universitetet i Bergen.
- Geertz, C. (1983). *Local Knowledge*. Basic Books, New York.
- Grice, H.P. (1991). *Utterer's Meaning, Sentence-Meaning, and Word-Meaning. I: Pragmatics, A Reader*, red. S. Davis, 65-77. Oxford University Press, Oxford.
- Harris, Z. (1951). *Methods in Structural Linguistics*. University of Chicago Press, Chicago.
- Hurford, J. & Heasley, B. (1990): *Semantics. A Coursebook*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hymes, D. (1971). *On Communicative Competence*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Köppe, S. (1993). *Virkelighedens Niveauer*. Gyldendal, København.
- Lyons, John (1977). *Semantics 2*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Searle, J.R. (1969). *Speech Acts*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Todorov, T. (1987). *Literary Genres. I: V. Lanbropoulos & D.N. Miller (red.) 20th Century Literary Theory*. State University of New York Press, New York.